

De winter van 2011/12 bracht opmerkelijk late waarnemingen van veel zomervogels, waaronder deze Grasmus in Utrecht-stad op 19 december.

Foto: Herman Bouman

Kop van Kwartelkoning gevonden door Joost Nijkamp onder de Erasmustoren in Nijmegen op 26 november 2011.

Foto: Harvey van Diek

Een winter met twee gezichten

De winter van 2011/12 was er een van uitersten. Van extreem zacht weer naar de eerste heuse koudegolfsinds 1997. Voor vogels en vogelaars een bizarre gewaarwording die vele opmerkelijke waarnemingen en verschijnselen opleverde en van de laatste drie koudere winters misschien nog wel de meeste effecten op de broedvogels zal hebben.

Boterzachte aanloop, ijzig slot

Van de drie 'echte' wintermaanden was december opmerkelijk zacht. De maand sloot hiermee naadloos aan op een fraaie, zonnige en relatief warme herfst die nog wat van de verregende koele zomer goedmaakte. December kwam met een gemiddelde maandtemperatuur van 6,5 °C (normaal 3,7 °C) op de vierde plaats van zachtste decembermaanden in ruim een eeuw. Vorst werd in De Bilt slechts op één dag gemeten (normaal 13). Het was tegelijkertijd een uitzonderlijk natte maand, de vijfde in zijn soort in meer dan een eeuw.

Het wisselvallige en zachte weer zette door in januari. Nieuwjaarsdag opende met temperaturen tot 14,1 °C! Het was wederom nat, waardoor wateroverlast ontstond en de grote rivieren (in november nog op een laagterecord) flink aanzwollen. Aan het eind van de maand volgde een overgang naar kouder weer. Dat nam echter niet weg dat ook januari warmer verliep dan gewoonlijk (gemiddelde temperatuur van 4,9 °C tegen normaal 3,1 °C).

Begin februari was andere koek! De op 30 januari op gang gekomen oostelijke stroming bleef lucht aanvoeren uit streken waar het bijzonder koud was, met name Oekraïne en Rusland. Op verschillende dagen zakten de temperaturen beneden de -10 °C en op 8 februari was de eerste officiële 'koudegolf' sinds 1997 een feit. Door het windstille weer vrozen open wateren in recordtijd dicht (zelfs grootschalige ijsvorming in de Waddenzee) en het bleef lang spannend of de eerste Elfstedentocht sinds januari 1997 kon worden verreden. De laagste temperatuur werd op 4 februari in Lelystad gemeten (-22,9 °C). Vanaf de 12e februari begon de vorst te verdwijnen, maar dikke ijspakketten bleven nog lang liggen en kruierend ijs zorgde voor fotogenieke situaties rond o.a. het IJsselmeer. In tegenstelling tot de drie voorafgaande winters, die veel sneeuw brachten maar geen extreme vorst, was het winterse slot van 2011/12 droog, zonnig maar wel heel koud.

Zomerse taferelen in de winter

Dat er na een warme herfst wat zomervogels blijven hangen in ons land, is niet ongebruikelijk. Ditmaal waren het er echter wel veel, en er zaten ook soorten bij waarvan waar-

nemingen na oktober (of zelfs eerder) zeer ongebruikelijk zijn.

Goed gedocumenteerd, meestal ook door foto's, waren waarnemingen van Zomertaling (man op 2 januari Roermond Lb), Zomertortel (laatste op 11 december Noordwijk ZH), Boerenzwaluw (tot 5 december in Berkelland Gld), Huiszwaluw (29 december Delfgauw ZH), Grasmus (23 november – 9 januari Utrecht-Kanaleneiland), Tuinfluiter (13 november Ouddorp ZH) en Fluitier (6 november Bergen aan Zee; een soort waar je normaal half augustus al je best voor moet doen). Meest bizar wellicht was de vangst van een Kleine Karekiet op 1 januari te Oud-Naarden NH (waarneming.nl). En wat te denken van een Kwartelkoning die tijdens de Landelijke Dag op 26 november als verse plukrest van een Slechtvalk werd gevonden onder de Erasmustoren van de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Ook broedvogels hadden het soms op de heupen en verschillende soorten (o.a. Grote Lijster) waren al vroeg in december actief aan het zingen. Turkse Tortels begonnen in december en januari met legfels (die steevast mislukten) en in Valkenswaard kwamen met Kerstmis jonge Merels ter wereld. Een paartje Kerkuilen bij Ewijk Gld werd door een blijkbaar goede muizenstand aangemoedigd om een late broedpoging te ondernemen; de vier jongen vlogen half januari in goede conditie uit.

Wadvogels blijven hangen, wintervogels blijven weg

Ook anderszins was te merken dat Nederland – en de rest van Europa – tot eind januari nog niet in de greep van de koude was. In de Waddenzee bleven door het zachte weer tot aan Denemarken toe grote aantallen steltlopers hangen waarvan een deel normaliter (naar het westen en zuiden) opschuift (Scholekster, Zilverplevier, Kanoet, Bonte Strandloper, Wulp). Groepen Kieviten bleven een vertrouwd gezicht in de graslanden, terwijl anderzijds Kramsvogels lange tijd schaars bleven na de gebruikelijke trekstroom in de herfst. Wintertalingen en Slobeenden, die in ondiep water hun voedsel zoeken, waren bij de midwintertelling half januari drie maal zo talrijk als een jaar eerder onder veel koudere omstandigheden.

*Bonte Strandlopers proberen op de Eems bij Delfzijl op de laatste restjes wad te foerageren, 16 februari 2012.
Foto: Ko Veldkamp*

Ook ganzen werden zichtbaar op het verkeerde been gezet. In Vlaanderen spraken van 'historisch lage aantal vriezegansen', dit na een serie koudere winters met record-aantallen. Kleine Rietgansen waren zoals gebruikelijk in milde winters al rond de jaarwisseling terug naar Denemarken en de aantallen die eerder in november-december zowel in Nederland (20.000) als Vlaanderen (27.000) werden geteld waren zelden zo laag. Ook Kolgansen, in Vlaanderen alleen talrijk in een koude winter, waren relatief schaars. Dat beeld kwam deels overeen met de situatie in Nederland, waar sommige tellers klaagden over tegenvallende aantallen, althans van Toendrarietgansen. Individueel (aan halsbanden) herkenbare Kolgansen en Toendrarietgansen bleken in december nog in het oosten van Duitsland te verblijven, in plaats van doorgetrokken te zijn. Halsbandaflezingen en trektellingen lieten bovendien zien dat in december reeds wegtrek uit Nederland plaatsvond. Half januari keerden ook de eerste Rotgansen uit zuidelijk overwinteringsgebieden in de Waddenzee terug, alweer een stukje in noordoostelijke richting opschuivend. Wilde Zwanen, vorige winter volop aanwezig in samenhang met een zeer koude decembermaand, waren bijna met een lampje te zoeken.

Vorsttrek

Toen het weer omsloeg, gebeurde dat snel en onverbiddeijk. Door de strenge vorst vroomde de Waddenzee van Denemarken tot en met Nederland binnen een week grotendeels dicht. Voedselplekken in de vorm van zanden en slikplaten werden grotendeels onbereikbaar. Ook grote delen van het IJsselmeer raakten bevroren. Een deel van de nog aanwezige vogels reageerde met een vorstrush, al werd daar op de Nederlandse trekposten betrekkelijk weinig van gemerkt. De aantallen steltlopers hielden niet over, wel werden soms mooie aantallen Aalscholvers en eenden gezien. Op 7 februari trokken 510 Grote Zaagbekken, 104 Middelste Zaagbekken en 124 Nonnetjes langs Scheveningen. In

Noord-Frankrijk werd sterke doortrek van o.a. Smienten en Wulpen geregistreerd, maar opnieuw bleek deze strategie voor de vogels riskant vanwege de extreme jachtdruk waarmee ze direct ten zuiden van de Belgische grens worden geconfronteerd.

Massale wintersterfte

Voor de achterblijvers was het sappelen gebalzen. De Scholekster behoort ongetwijfeld tot de zwaarst getroffen soorten. Plaatstrouw als ze zijn bleven ze lang wachten op betere tijden en zichtbaar waren veel vogels al in een matige conditie voordat de koudegolf inzette. Normaliter kan een goed gevoede Scholekster temperaturen van -10 °C of lager wel enige tijd verdragen, maar nu vielen er al snel veel slachtoffers. Dat ook andere soorten te lijden hadden onder het winterweer, blijkt o.a. uit de telling van 110 dode Steenlopers op 7 februari in de haven van Lauwersoog, en de vondst van vele dode Tureluurs. In het Deltagebied, ondanks gemiddeld iets mildere temperaturen, zal de situatie maar marginaal beter zijn geweest voor overwinterende steltlopers. Ook daar berichten over massaal creperende Scholeksters en andere soorten. Wat minder in het oog springend, maar even ingrijpend, was de sterfte onder vorstgevoelige soorten van binnenwateren. Ijsvogels kregen voor de derde of (Zuidoost-Nederland) vierde winter op rij te maken met bevroren visplekken, en nu zelfs op meer uitgebreide schaal dan in de vorige winters. Ook overwinterende Grote Gele Kwikstaarten zullen een klap gekregen hebben. Waarschijnlijk kregen ook Winterkoningen het zwaar te verduren door de lage temperaturen, waardoor het voedsel (vooral kleine ongewervelden) moeilijker te verzamelen is. Opmerkelijk genoeg waren enkele vogels die op een CES-plek in de Ooijpolder gevangen werden tijdens de koudegolf in goede conditie.

Veranderd gedrag

Indien mogelijk, passen vogels hun gedrag aan veranderde omstandigheden aan. Dit was goed te merken bij o.a. Kolgansen. Door

de strenge vorst ('gevroesdroogd gras') nam de behoefte aan drinken toe. Dit was maar ten dele op te lossen door bijv. sneeuw te happen, zodat grote aantallen verkasten naar pleisterplaatsen in de buurt van nog open wateren. Dat leverde ongebruikelijke verspreidingspatronen op, met naast de verwachte concentraties in het rivierengebied ook samenballingen op ongewone plekken. Een voorbeeld is een slaapplek van 31.500 Kolgansen op 5 februari bij Netterden in de Liemers, een ongewoon aantal op een ongewone plek. De vogels wisten hier door hun massale aanwezigheid op een diepe afgraving het water open te houden.

Ook reigerachtigen probeerden zich aan te passen. Roerdompen verlieten de beschutting van het riet om op velden naar muizen te zoeken. Grote Zilverreigers trokken op allerlei plaatsen weg uit de polders en concentreerden zich op ijsvrije plekken. Op de slaapplek in de Biesbosch liepen de aantallen eind januari snel op naar 350 ex., om op 1 februari een waanzinnige top van 917 te bereiken. Bijna de helft van het aantal (2200) dat bij een simultaan telling op Nederlandse slaapplekplaatsen in december geturfd werd.

Geen influx van noordoostelijke soorten

De bittere kou in Noord- en vooral Oost-Europa ging in sommige gebieden gepaard met hevige sneeuwval (vooral Oekraïne en Balkan), maar niet in het Oostzee-gebied en Zuid-Zweden. Om deze reden bleef een echte influx van Wilde Zwanen uit. Taigarietgansen werden wel gezien (waaronder een mooie groep van rond 35 bij Udenhout), maar zeker niet meer dan in andere winters. Ook Toendrarietgansen vonden, in tegenstelling tot twee winters geleden, geen noodzaak om massaal vanuit het oosten van Duitsland naar ons te verkassen. Naast het uitblijven van sneeuw zullen het late tijdstip van de vorstval en wellicht ook geringere ijsbedekking van de lang warm gebleven Oostzee hier waarschijnlijk de belangrijkste oorzaken voor zijn. Wat dit laatste betreft valt het op dat de aantallen Grote Zaagbekken en Nonnetjes in Nederland weliswaar wat groter leken te zijn dan we gewend zijn, maar niet zo groot als wanneer een massale influx vanuit de Oostzee zou hebben plaatsgevonden. Opmerkelijk, maar vergelijkbaar met voorgaande winters, was een bescheiden aantal overwinterende aantallen Witbuikrotgansen, met name in de Kop van Noord-Holland. Eind februari waren ten minste 250 vogels aanwezig.